

Cegielski, Tadeusz

Kawaler Ramsay i jego "Mowa" z 1737 r. : u źródeł masonerii szkockiej

Ars Regia 4 - 5/1 - 2 (9 - 10), 123-136

1995 - 1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Cegielski (Warszawa)

KAWALER RAMSAY I JEGO „MOWA” Z 1737 ROKU. U ŹRÓDEŁ MASONERII SZKOCKIEJ

Opublikowany w 1742 roku, w drugiej francuskiej edycji *Konstytucji* Andersona tekst zat. *Discours Preliminaire* (Mowa Wstępna)¹ zyskał niezwykłą poczytność w osiemnastowiecznych kręgach wolnomularstwa, poczytność nie mniejszą niż sama „biblia masońska” opracowana przez Wielką Lożę Londynu². Wydawca *Mowy*, markiz de la Tierce mylnie przypisał jej autorstwo wielkiemu mistrzowi Francji w latach 1738-1743, diukowi d'Antin³. Pomyłka markiza być może wynikała z faktu, że autor jednego z najważniejszych tekstów w dziejach „sztuki królewskiej” nie był już w danym momencie wolnomularzem⁴; nie jest też wykluczone, że w 1742 roku mało kto pamiętał, iż cytowana *in extenso* mowa wygłoszona została w Paryżu, w dniu 21 marca 1737 roku przez kawalera Andrew Michaela Ramsay'a, *Grande Orateur de l'Ordre* (wielkiego mówcę Zakonu) – na zakończenie ceremonii inicjacyjnej⁵. Tekst przemówienia miał też – według jednego z przekazów – znaleźć się na biurku szefa dyplomacji francuskiej, kardynała Andre Hercule de Fleury (1653-1743)⁶. Opiniowanie mów lożowych nie należało ani do obowiązków ani też przywilejów ministrów Ludwika XV. U schyłku lat trzydziestych XVIII stulecia masoneria stawała się, co prawda, ulubioną rozrywką monarchów – ale nie we Francji, ani też w innych monarchiach katolickich. Wiodąca oficjalnie swą historię od średniowiecznych budowniczych, *the Royal Art* – „sztuka królewska” – przeżywała wyraźny kryzys w państwie Bourbonów⁷. Minął urok nowości rozpowszechnionego tu od 1730 roku systemu Wielkiej Loży Londynu, który wyparł z Francji i innych krajów kontynentalnych oryginalny system katolickiej, tak zwanej jakobickiej masonerii⁸. W opinii braci francuskich praktyka lożowa zaczęła niebezpiecznie rozmijać się ze szczytną teorią. Krytykowano we Francji wysokie – a nie znane wcześniej w protestancko skąpej Anglii – kosza członkowskie, szczególnie zamięłowanie do wystawnych bankietów. Dla przedstawicieli „stanu trzeciego” przywilej przestawiania na równej stopie z arystokracją okazał się kosztowny; „klasie próżniaczej” trzeba było dorównać w rozrzutności. Demokratyczny eksperyment na gruncie wspólnego zamięłowania do zabawy okazał się niewypałem. Aby

„sztuka królewska” mogła rozwijać się nadal, należało poszukać innej, bardziej uniwersalnej i tańszej formuły łożowego braterstwa⁹.

Wśród kontynentalnych, zwłaszcza francuskich elit wykształconych na klasycystycznych wzorach estetycznych nie mógł też zbyt szybko przyjąć się pseudośredniowieczny duch wolnomularstwa brytyjskiego. Zamiłowanie Anglików do gotycyzmu, do mrocznych i dziwacznych legend, podzielało tylko niewielu adeptów na kontynencie. Moda na gotycyzm miała dopiero przyjść do Francji (i to właśnie dzięki masonerii). Również cechowa legenda wolnomularstwa, koncepcja masonerii jako spadkobierczyni tajemnej sztuki muratorów nie mogła w pełni satysfakcjonować francuskich snobów. W oczach arystokracji była zbyt wyrafinowana, dla pragnącego awansu mieszczaństwa okazała się nie dość atrakcyjna. Jeśli przedstawiciele mieszczaństwa pragnęli przystąpić do Stowarzyszenia, to między innymi po to, aby na kilka godzin mieć dostęp do ludzi, od których dzieliła ich w życiu „światowym” nieprzekraczalna bariera, tym samym po to, aby zapomnieć o swoim nie dość wysokim urodzeniu.

Nie bez znaczenia były ciosy, jakie w latach trzydziestych spadły na masonerię ze strony profanów. Tajemne ceremonie i wystawne przyjęcia niepokoiły bigotów. Fakt wykluczenia kobiet z łoż, we Francji stawał się przyczyną różnych podejrzeń. Zaniepokojenie wyrażało nie tylko *opinio communis*, lecz także państwo i Kościół katolicki. Policja zaczęła nękać posiedzenia łożowe, a kilku paryskich braci znalazło się w areszcie. W absolutystycznej Francji zamknięte, owiane tajemnicą konwentykle, które grupowały ludzi z różnych stanów (za to jednej płci) uchodzić musiały za niebezpieczne dla politycznego i społecznego ładu. Pamiętano dobrze spiski okresu frondy (1648-1653), kiedy to doszło do groźnego dla monarchii aliansu między arystokracją a zbuntowanym paryskim „stanem trzecim”.

Stanowisko w sprawie masonerii wyraził po raz pierwszy Kościół katolicki. Po klęsce kolejnych akcji politycznych i militarnych na rzecz odsuniętych od tronu brytyjskiego katolickich Stuartów, Rzym utracił zainteresowanie popieraniem masonerii jakobickiej. Narzędzie politycznej dywersji w postaci organizacji łożowych okazało się na dłuższą metę nieskuteczne. W Anglii Wielka Łoża manifestowała swą lojalność wobec protestanckiej dynastii z Hannoveru, a coraz więcej tradycyjnych, jakobickich łoż zaczynało zerkać ku odnoszącej organizacyjnie i towarzyskie sukcesy *Grand Lodge of England*. Przy braku politycznych korzyści ujawniły się – w oczach Papiestwa – ciemne strony masonerii: idea zrównania stanów oraz „wszystkich religii i wszystkich sekt”. Zwierzchników Kościoła zaczęła też niepokoić tajemnica, do utrzymania której zobowiązywali się *liberi muratori* (tj. wolni mularze). Bulla Klemensa XII z 28 kwietnia 1738 roku *In eminenti apostolatus speculo* nie pozostawiała też najmniejszych wątpliwości co do stosunku Kościoła do masonerii spekulatywnej. Werdykt papieża przerwał na kilka lat szybki rozwój wolnomularstwa w katolickich krajach

HISTOIRE
OBLIGATIONS
 ET
STATUTS
 DE LA TRES VENERABLE
CONFRATERNITE

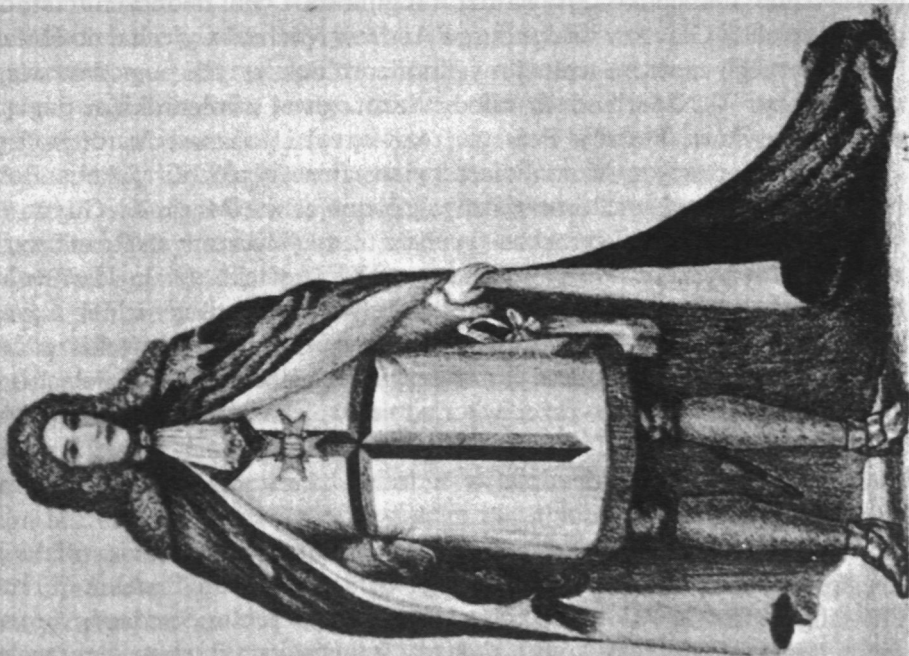
DES
FRANCS-MACONS
 TIREZ DE LEURS ARCHIVES
 ET
CONFORMES AUX TRADITIONS
LES PLUS ANCIENNES:
 APPROUVEZ

De toutes les Grandes Loges & mis au jour
 pour l'Usage commun des Loges repandues sur
 la surface de la Terre.

 A FRANCFORT SUR LE MEYN,
 Chez FRANCOIS VARENTRAPP.
 M D C C X X X I I I

AVEC APPROBATION ET PRIVILEGE.

Karta tytułowa Konstitucji wydanej przez de la Tirce'a

Kawaler Andrew Michael Ramsay. Reprod. w zbiorach autora

Europy. Tak było w Polsce i wielu państwach włoskich, ale na przykład w Austrii cesarz Karol VI nie zezwolił na opublikowanie papieskiego dokumentu. Również monarchia Ludwika XV, kontynuująca tradycję gallikanizmu, a więc zwierzchności państwa nad Kościołem we Francji, nie czuła się w najmniejszym stopniu zobligowana do przyjęcia papieskiego punktu widzenia¹⁰.

Wymienione tu okoliczności sprawiły, że tekst kawalera Ramsay'a z 1737 roku miał rozliczne konsekwencje – choć nie zawsze zamierzone przez autora. *Mowa* proponowała zasadniczą reformę Stowarzyszenia, tak aby mogło ono zjednać sobie dotychczasowych antagonistów, zarazem przyciągając środowiska, na których Ramsay'owi szczególnie zależało: monarchów i ich otoczenia z jednej, oraz uczonych i artystów z drugiej strony.

Kim był autor głośnej *Mowy* i jakie przesłanie zadecydowało o rozgłosie utworu?

Urodził się w 1686 roku w Ayr, w Szkocji, wbrew legendzie nie w szlacheckiej lecz mieszczańskiej rodzinie. Ojciec, z zawodu piekarz, był wyznania kalwińskiego, matka zaś anglikańskiego¹¹. Być może ostatnia okoliczność sprawiła, że przyszedł reformator masonerii predestynowany był do samodzielnego wyboru w dziedzinie religii i do przyjęcia tak charakterystycznej dla epoki „prywatnej religijności”. Po ukończeniu studiów prawniczych w Glasgow i Edynburgu Andrew Michael wyjechał do Holandii – nowożytnego centrum wolnej myśli i nieortodoksyjnych poglądów w sprawach wiary. W Niderlandach młody Szkot został zwolennikiem poglądów dwóch mistyków: Pierre'a Poireta (1648-1719) i Johanna Arnd(t)a (1555-1621). Pochodzący z Metz Poiret był wyznawcą teozofii Jakoba Bohme i zasłynął jako wydawca ezoterycznych pism Jeanne Marie de Guyon (zm. 1717). Mistyka Arndta wyrosła na gruncie tradycji wczesnych Różokrzyżowców¹²; Arndt był autorem popularnego w XVII wieku dzieła *Vom wahren Christentum* (O prawdziwym chrześcijaństwie)¹³. Według jednej z wersji, pozbawiony środków do życia Ramsay wziąć miał udział w hiszpańskiej wojnie sukcesyjnej (1700-1713) i walczyć w posiłkowych oddziałach lorda Marlborougha – mając przeciwko sobie wojsko pretendenta do tronu angielskiego, Jakuba III Stuarta. Według innej, bardziej prawdopodobnej wersji, w 1708 roku brał udział w niderlandzkim epizodzie wojennym po stronie przegranej Jakuba¹⁴.

W 1709 roku Ramsay przybył do Francji, która stać się miała jego drugą ojczyzną. W Cambrai przyjął go były arcybiskup Fenelon (Francois de Salignac de la Mothe-Fenelon, 1651-1715), teolog, pedagog i pisarz, autor *Historii Telemaka* (1699). Poglądy francuskiego duchownego wywarły wielki wpływ na Andrew Michaela. Ramsay przyjął katolicyzm i wiernie towarzyszył wielkiemu pisarzowi w okresie jego politycznej niełaski, którą spowodowała zawarta w *Telemaku* i innych pismach krytyka despotyzmu Ludwika XIV¹⁵.

Po śmierci swojego mistrza i opiekuna w 1715 roku (która zbiegła się ze śmiercią krytykowanego władcy) Ramsay udał się do Paryża. Tam jako nauczyciel i zaufany możnych tego świata oddać się mógł dalszym studiom i pracom naukowo-literackim. Szczególnie wiele zawdzięczał regentowi Filipowi Orleańskiemu. Dzięki protekcji regenta, który piastował godność wielkiego mistrza Zakonu Świętego Łazarza, Ramsay przyjęty został do tego zastrzeżonego dla feudalnej elity zgromadzenia. Ostatni fakt oznaczał przełom w życiu przyszłego pisarza: jako rycerz-zakonnik otrzymał tytuł „kawalera” – *chevalier* – pod którym to przeszedł do historii. Przynależność do świeckiego zgromadzenia zakonnego zwróciła – najprawdopodobniej – uwagę Ramsay’a na historię zakonów rycerskich powstałych w Ziemi Świętej.

Szlachecką godność pisarza, związaną z członkostwem Zakonu Świętego Łazarza, kwestionowali niektórzy historycy. Potwierdzać ją zdaje się jednak fakt, że w 1735 roku Ramsay pojął za żonę dwudziestoczteroletnią Marie Nairne, pochodzącą ze starego rodu szkockiego. Teść pisarza, David Nairne piastował godność herolda w założonym w 1314 roku przez Stuartów rycerskim Zakonie Ostów¹⁶.

Również protekcji Filipa Orleańskiego Ramsay zawdzięczał posadę preceptora czteroletniego Karola Edwarda (1720-1788), syna niefortunnego pretendenta do korony brytyjskiej. Z polecenia Jakuba Stuarta i jego protektorów we Francji pełnił liczne misje polityczne. Równocześnie pracował nad biografią swego mistrza Fenelona i nad powieścią, która przyniosła mu uznanie i europejski rozgłos – *Podróżami Cyrusa* („Les Voyages de Cyrus”)¹⁷. Filozoficzną przypowieść o wspólnym pochodzeniu wszystkich religii, także o wspólnym religiom fundamencie moralnym, Ramsay zaopatrzył znamiennym *post scriptum*, zatytułowanym *Un discours sur la Theologie et Mythologie des paiens* (Dyskurs o teologii i mitologii pogan)¹⁸. W tekście tym rozwinął tezę, że w dziełach najwybitniejszych filozofów różnych epok ujawnia się Boskość, Istota Najwyższa, która za pomocą swych wybrańców pragnie wpływać na losy świata. Wolnościowy duch z jednej, synkretyzm i koncepcja r e l i g i i n a t u r a l n e j z drugiej strony zbliżyły teksty Ramsay’a równocześnie do obu konkurujących ze sobą światopoglądów: zachodnioeuropejskiego wolnomyślicielstwa i angielskiego latitudarianizmu, umiarkowanego kierunku reprezentowanego przez Izaaka Newtona i członków Wielkiej Łoży Anglii¹⁹.

W 1728 roku Ramsay wyruszył w podróż do Anglii, zaopatrzony w list żelazny króla Jerzego III; sława filozofa przewyższała w przypadku Andrew Michaela reputację zwolennika Stuartów. 12 marca tegoż roku został przyjęty do *Gentleman’s Literary Society* w mieście Spalding, a więc do stowarzyszenia związanego ze środowiskiem wolnomularskim. Wkrótce potem spotkał Ramsay’a największy z dostępnych intelektualistów zaszczytów – został mianowany członkiem brytyjskiej akademii nauk, *Royal Society*.

W następnym, 1730 roku obronił w Oksfordzie doktorat w dziedzinie prawa (D.C.L.) jako pierwszy katolik, który od czasu Reformacji otrzymał w tej uczelni tytuł doktorski. Idea tolerancji religijnej, płynąca z tak bliskiej pisarzowi koncepcji religii naturalnej, święciła triumf przynajmniej w najbliższym mu otoczeniu²⁰.

Angielskie kontakty, nominacje i tytuły nieuchronnie zbliżały Ramsay'a do środowiska Wielkiej Łoży Anglii. 16 marca 1730 roku, w Pałacu Westminsterskim przyjęty został, wraz z sześcioma innymi osobami do *The Horn Lodge* (wcześniej: *Lodge at the Rummer and Grape Tavern*, dziś zaś *Royal Somerset House and Inverness Lodge No 4*). W *Horn Lodge* młotek Czcigodnego dzierżył książę Richmond, w jej skład wchodziły takie osobistości, jak współtwórca Wielkiej Łoży John Theophilus Desagulier (1683-1744), autor i redaktor *Konstytucji*, James Anderson (ok. 1680-1739), czy zasłużony dla tej wielkopomnej edycji, wielki mistrz w latach 1718-1719, George Payne²¹.

Zaangażowanie Ramsay'a, kwalifikacje intelektualne i prawdopodobnie także organizacyjny talent sprawiły, że jego kariera życiowa i awans na gruncie „sztuki królewskiej” okazały się szybkie i spektakularne. Po powrocie do Francji około 1736 roku, Ramsay otrzymał posadę marszałka dworu księcia Bouillon i preceptora jego pięcioletniego syna. W Chateau-Thierry – dobrach swojego protektora – powołał do życia lożę – jedną z tych typowych dla oświeceniowej Francji prowincjonalnych placówek, które wciągały w swoją orbitę lokalne elity. Na zlecenie księcia opracował źródłowo dzieje hrabstwa Turenne, stanowiącego dziedzictwo książąt Bouillon. Towarzysząc księciu przebywał często w Paryżu; tutaj w roku 1737 otrzymał w świeżo powołanej do życia Wielkiej Łoży Francji urząd wielkiego kanclerza i równocześnie wielkiego mówcy tej obediencji²². Francuska Wielka Loża stanowiła wówczas emanację obediencji angielskiej i – jak stwierdzono – znajdowała się w nadzwyczaj trudnym położeniu. Dopiero pojawienie się w jej strukturach osobistości takich, jak Ramsay czy książę d'Antin (Louis de Pardaillan de Gondrin, diuk d'Antin, 1707-1743) – od następnego, 1738 roku zwierzchnik masonerii francuskiej – otworzyć miało nowy rozdział w historii „sztuki królewskiej”. Bulla Klemensa XII tylko na krótko zatrzymała rozwój masonerii francuskiej, która święciła teraz triumfy również na prowincji. Druga francuska edycja *Konstytucji* Andersona (1742) wraz z przypisaną wielkiemu mistrzowi *Mową*, przyczyniła się poważnie do tego sukcesu. Około 1740 roku pojawiły się we Francji stopnie wtajemniczenia wyższe ponad trzy podstawowe. W nowej ojczyźnie Ramsay'a dodatkowy, czwarty stopień nazywany był „architektem lub mistrzem szkockim”; nie jest też wykluczone, że z Francji znajomość owej „szkockiej” masonerii przeniosła się do kolebki ruchu na Wyspach Brytyjskich. Niektórzy historycy wolnomularstwa byli przekonani, że upowszechnienie się w Anglii czwartego stopnia wtajemniczenia, zwanego *Royal Arch*

– „Królewskim Sklepieniem” (o którym poniżej) stało się za sprawą samego Ramsay’a²³. W przeciwieństwie jednak do swych poprzedników z XIX wieku, dzisiejsi historycy dalecy są od przypisywania Ramsay’owi autorstwa stopni wyższych²⁴. Uważna lektura słynnego *Discoursu* nasuwa wniosek, że inspirując najróżniejsze spekulacje na temat pochodzenia masonerii jego autor daleki był od myśli o jakimś innym wolnomularstwie niż trzystopniowe angielskie.

Sam Ramsay odsunął się pod koniec życia tak od spraw publicznych, jak i – zdaniem większości autorów – wolnomularskich. W Saint-Germain-en-Laye kilka tygodni przed śmiercią, która nastąpiła 7 maja 1743 roku, dyktował swojej żonie nie opublikowany do dnia dzisiejszego tekst, rodzaj pamiętnika²⁵. Manuskrypt ten, szczęśliwie odnaleziony w połowie XX wieku, rzuca nieco światła na prywatne życie Ramsay’a (odnajdziemy w nim szczegóły dotyczące jego małżeństwa z Marie de Nairne), jak i pośrednią odpowiedź na pytanie, dlaczego porzucił tak bliską dotąd „sztukę królewską”. Możemy się domyśleć, że niespokojny duch, który kazał mu wielokrotnie zmieniać wyznanie, szukać w odległej przeszłości wojen krzyżowych pomostu między katolicyzmem i masonerią, i tym razem nie pozwolił mu zaznać odpoczynku. Ramsay umierał jako katolik, ale religijność konwertyty daleka była od ortodoksji; w Kościele katolickim szukał autor „Discoursu” raczej ciągłości historycznej, tradycji i idei uniwersalizmu niż niekwestionowanego autorytetu w sprawach teologii. Jak wielu późniejszych reformatorów wolnomularstwa wywodzących się ze środowisk protestanckich (baron Carl von Hund, Johann August Starck, Zacharias Werner) Ramsay pozostawał pod urokiem obrzędowości katolickiej. Interesując się kulturą średniowiecza, szczególnie kulturą rycerską, nie mógł nie wniknąć w literę i ducha ówczesnej religijności. Łączył – jako eksprotestant – rozległą wiedzę na temat Starego Testamentu z wrażliwością na tajemnicę i zasady hierarchii – tak bliskie katolikom.

Przełomowym dla wolnomularstwa latom towarzyszyła ostra, na szczęście tylko ograniczona do działań symbolicznych, walka pomiędzy przeciwnikami i zwolennikami płynącego od kanału La Manche prądu intelektualnego. W 1739 roku, w Rzymie, kat papieski spalił publicznie pismo opublikowane rok wcześniej w Dublinie, pod tytułem *Relation apologique et histori'que de la Societe des Franc-Macons* par J.G.D.M.F.M.²⁶. Autorstwo tego pamfletu sławiącego filozoficzno-religijną i polityczną mądrość bractwa wolnych mularzy londyński „Gentleman’s Magazine” przypisał jednoznacznie znanemu tu dobrze kawalerowi de Ramsay’owi²⁷. Tak zewnętrzna, jak i wewnętrzna krytyka przeczy tej hipotezie. Georg Kloss, wybitny bibliograf i historyk wolnomularstwa pierwszej połowy XIX wieku, rozszyfrował inicjały autora jako *J.G.Medicinae Doctor Franc-Maçon*²⁸. Co ważniejsze, koncepcje i poglądy autora odnośnie do ideowych źródeł wolnomularstwa różnią się znacznie od poglądów głoszonych w tym czasie przez Ramsay’a.

Zwłaszcza panteistyczny z jednej, silnie upolityczniony ton pisma z drugiej strony, przeczą autorstwu szkockiego doktora medycyny – zdeklarowanego katolika i przeciwnika wprowadzania polityki do łóż. Z powyższych względów szukać należy w kręgach brytyjskich – lub emigracyjnych – przedstawicieli jakobickiej masonerii.

Bezpośrednim impulsem dla owej *Relation apologique* z Dublina było opublikowanie przez zwierzchnika policji paryskiej, generała Heralda, głośnego antymasońskiego pamfletu Samuela Pricharda²⁹. Prichard, inicjowany do angielskiego wolnomularstwa, w 1730 roku zarzucił w broszurze *Masonry Dissected*, że „pryncypia i wszystkie zasady wolnomularstwa są tak dalece słabe i śmieszne, iż trzeba być ostatnim ignorantem, aby je przyjąć”³⁰. Prichard przeczył roszczeniom masonerii spekulatywnej do głębszej filozoficznej lub religijnej wiedzy; wyśmiewał tajemne rytuały jako pozbawione większego sensu. Oskarżenia i szyderstwa eksmasona – który *nota bene* ujawnił treść rytuałów – skłoniły Wielką Lożę Londynu do zajęcia oficjalnego stanowiska. Stało się to na łamach drugiej edycji *Konstytucji* Jamesa Andersona z 1738 roku – w formie obszernego aneksu, zatytułowanego identycznie jak broszura Pricharda³¹. Aneksowi Wielkiej Loży zawdzięczamy wiedzę na temat pozytywnego stosunku twórców masonerii spekulatywnej do tradycji hermetycznej starożytności i średniowiecza³².

W nurt antyprichardiańskiej polemiki wpisuje się również najważniejszy tekst wolnomularski, jaki wyszedł spod pióra kawalera Ramsay’a, zat. *Discours prononce a la Reception de Free-Maçon...*, czyli treść mowy wygłoszonej w marcu 1738 roku. *Mowa* ukazała się po raz pierwszy w roku następnym, w Hadze – jako fragment tomu prezentującego listy i miscelanea z szuflady samego Woltera³³. *Mowa*, przypisana później – jak stwierdziliśmy – wielkiemu mistrzowi, księciu d’Antin, posiadała wszelkie cechy pisarstwa Andrew Michaela Ramsay’a. Dowodziła – identycznie jak twórcy Wielkiej Loży Londynu – starożytności stowarzyszenia i określała je mianem Zakonu – też w zgodzie z protoplastami. Inaczej jednak niż drugie wydanie *Konstytucji* nie utrzymywała, że masoneria jest depozytariuszką ezoterycznej wiedzy posiadającej źródło w odległej przeszłości. Ramsay nazywał związki wolnomularskie „zakonem moralnym” – w odróżnieniu od wzmiankowanych równocześnie „zakonów religijnych” i „zakonów wojskowych”³⁴.

Istotnym nowum w interpretacji Ramsay’a było to, że historię „moralnego zakonu” wolnych mularzy wywiódł bezpośrednio z legendy krzyżowców, którzy – jego zdaniem – „ze wszystkich stron chrześcijaństwa zebrani w Ziemi Świętej, chcieli skupić w taki sposób w jednym bractwie ludzi ze wszystkich narodów”³⁵. W innej części *Dyskursu* pisarz wskazywał na „kawalerów świętego Jana”, czyli Rycerzy Szpitala Jerozolimskiego Świętego Jana Chrzciciela jako organizacyjnych – choć jeszcze nie duchowych – protoplastów masonerii spekulatywnej:

Czas jakiś potem Zakon nasz ściśle związał się z kawalerami świętego Jana w Jerozolimie. Odtąd wszystkie nasze loże świętego Jana imię nosiły. Związek ten z przykładem Izraelitów został uczyniony, kiedy ci zbudowali drugą Świątynię. Kiedy jedną ręką kładli zaprawę murarską, w drugiej nosili miecz i tarczę³⁶.

Tak więc działający w Ziemi Świętej „architekci [...], ale także religijni i wojowniczy książęta, którzy pragnęli oświecać, wznosić i ochraniać żywe świątynie Najwyższego” mieli wspólny z joannitami cel: odbudowę świątyń chrześcijańskich zburzonych przez Saracenów, równocześnie ochronę wspólnoty wiernych – „żywej świątyni”³⁷.

Niezależnie od całej konfabulacji dotyczącej związków pomiędzy wolnomularzami i krzyżowcami Ramsay popełnił pomyłkę natury faktograficznej. Patronem szpitalników był Jan Chrzyciel, podczas gdy cechem muratorów opiekował się święty Jan Ewangelista. Tylko ten ostatni, uczeń Chrystusa, wtajemniczony autor *Apokalipsy*, nadawał się na patrona wolnomularstwa spekulatywnego. Wolnomularzy nowego typu odróżniał od ich poprzedników nie tylko wzniosły, ściśle religijny cel. Okres wypraw krzyżowych przyniósł także nieznanne wcześniej elementy obrzędowości. Fakt przynależności do „zakonu moralnego” osnuty musiał być tajemnicą. Dlatego też twórcy masonerii, czyli „liczni książęta, panowie i obywatele” przyjęli tajemnicę umożliwiającą wzajemne dyskretne rozpoznawanie się pośród „niewierzących i Saracenów „ Inicjacyjny charakter związku podkreślał fakt, że w relacji Ramsay’a, „znaki te i słowa tym tylko oznajmiane były, którzy uroczyscie, a często nawet u stóp ołtarzy przyrzekli, że nigdy ich nie wyjawią”³⁸.

W świetle relacji Ramsay’a Zakon cieszył się opieką władców – również po załamaniu się krucjat. Wolnomularze osiedlili się w Anglii, dokąd zabrał ich z Ziemi Świętej książę Edward, syn króla Henryka III. Brak informacji na temat aktywności łóż w epoce nowożytnej autor *Discours* tłumaczył upadkiem Zakonu wskutek schizmy i wojen religijnych:

Zgubne właśnie religijne, które w szesnastym wieku objęły i rozdarły Europę, odwiodły Zakon od szlacheckich początków. Zmieniono, ukryto i zniesiono wiele rytuałów i zwyczajów naszych, które z przesądami czasów sprzeczne były. W taki sposób liczni z braci naszych jak starodawni Żydzi zapomnieli ducha naszych praw, zachowując jedynie literę i formę³⁹.

Płynące z Wielkiej Brytanii, zwłaszcza Szkocji, idee i zasady „sztuki królewskiej” dobrze w ostatnim stuleciu przyjęły się we Francji. Panujący w tym królestwie kosmopolityczny i humanitarny duch powoduje – zdaniem

Ramsay'a – że stało się ono prawdziwą „ojczyzną rodu ludzkiego” – *patria gentis humanae*⁴⁰.

Nie chodziło tu jedynie o kurtuazję, zapewne przesadną, okazywaną przybranej ojczyźnie. Wielki mówca obediencji francuskiej obdarzyć chciał Zakon nowymi zasadami, powierzyć mu nowe, poważne zadania, w których realizacji szczególna rola winna przypaść Francuzom. Bezpośrednim celem masonerii miało być rozwinięcie powszechnego zamiłowania do „nauk pożytecznych i sztuk wyzwolonych”. Ramsay kreślił wizję ponadnarodowego związku uczonych z jednej i artystów i rzemieślników z drugiej strony – powołanego w celu opracowania nowej *summy* – *Słownika uniwersalnego sztuk wyzwolonych i rzemiosł użytecznych* – „z jednym tylko teologii i polityki wyjątkiem”⁴¹. Autor *Mowy* przypominał, że zamysł opracowania i wydania drukiem encyklopedii zrealizowany już został w Londynie. Ramsay miał tu na myśli słynną *Cyclopaedię* Ephraima Chambersa (1680–1740), opublikowaną w 1728 roku⁴². Wspólne dzieło wolnomularzy mogłoby jednak znacznie przewyższyć pracę angielskiego erudyty.

Również drugi element wizji Ramsay'a – europejska loża uczonych czuwających nad edycją encyklopedii – miał swoje nieodległe w czasie brytyjskie inspiracje. Pomysł swój Ramsay zaczerpnął z powstałego w XVII wieku programu niemieckich, później zaś angielskich różokrzyżowców. Idea *invisible society* – „niewidzialnego kolegium” – przez trzy pokolenia nurtowała intelektualistów z Albionu, poczynając od Francisca Bacona (1561–1626) na Sir Isaacu Newtonie (1642–1727) kończąc⁴³. Powołana w Londynie w latach 1660–1662 akademia nauk, której Ramsay był członkiem, *The Royal Society of London for Improving Natural Knowledge*, tylko częściowo ucieleśniała stare marzenia matematyków, lekarzy, fizyków i filozofów przyrody.

Discours silnie pobudził wyobraźnię współczesnych, szczególnie poza granicami Francji (publikowany był, między innymi, w drugim i trzecim wydaniu *Konstytucji* Andersona, w 1743 i 1762 roku). Efekt okazał się jednak całkowicie rozbieżny z intencją autora. Cel *Discoursu* był – jak stwierdziliśmy – etyczny, głównie jednak intelektualny, tymczasem jego skutkiem stało się przetworzenie fikcyjnej historii związku w nową legendę. Od początku lat czterdziestych XVIII wieku napotykamy na liczne parafrazy i przeróbki memoriału Ramsay'a – ale jedynie w części dotyczącej rycerskiego pochodzenia związku. *Mowa* pobudziła też powstanie analogicznych legend, zwłaszcza w wersji o templariuszach⁴⁴. Ci ostatni znacznie lepiej niż joannici nadawali się na bohaterów legendy. Potężny zakon rozwiązany we Francji w dramatycznych okolicznościach; oskarżenie kierownictwa związku o praktyki czarnoksiężskie, przekleństwo rzucone ze szczytu stosu przez wielkiego mistrza de Molay'a – mitotwórczy urok tej mieszaniny prawd i fikcji nie wygasł jeszcze u schyłku XX wieku⁴⁵. Mitotwórczą siłę miał też fragment *Discoursu* dotyczący związków jerozolimskich wolnomularzy z Żydami, rekonstruktorami drugiej świątyni. Autorzy brytyjscy

dopatrują się w nim źródła „legandy założycielskiej” rytu *Royal Arch* (Królewskie Sklepienie), od około 1744 roku bardzo popularnego w krajach anglosaskich⁴⁶. Legenda zwana w Anglii *The Rebuilding of the Temple* (Odbudowa Świątyni), zaś *The Repairing of the Temple* w Irlandii (Naprawa Świątyni) wykazuje znaczne podobieństwo do opisu zawartego w *Discoursie* Ramsay'a i zawiera wiele elementów wspólnych z nieco późniejszym francuskim stopniem kawalera różanego krzyża⁴⁷. Znamienny jest tu fakt, że przepojony mistycyzmem ryt, dowodzący wspólnego źródła judaizmu i chrześcijaństwa, przyjęły pierwotnie loże nieregularne, wywodzące się z tradycji jakobickiej.

Nowe, nawiązujące do ezoterycznej skarbnicy Wschodu stopnie pojawiły się równolegle we Francji i Anglii około 1740 roku – w sposób całkowicie spontaniczny. Drukowane ówczesne pro- i antymasońskie dziełka odnotowują na przykład system „masona doskonałego” zawierający „sześć lub siedem stopni szkockich” (*Perfait Macon ou les veritables Mysteres des Quatre Grades*, z 1744 roku) lub stopnie „architekta i mistrza szkockiego” (*Relation Apologique et Histoire de la Societe des Francs-Macons*, z 1738 roku). Istnienie owych stopni wyższych, z czasem nazwanych także „czerwonymi”, przypieczętowała francuska edycja *Konstytucji* Andersona z grudnia 1743 roku, opracowana przez wielkiego mistrza Louisa de Bourbon-Conde, hrabiego Clermonta (1709-1771)⁴⁸. Komentatorzy i historycy nie mogli nie zauważyć związku pomiędzy „szkockimi” wtajemniczeniami a pasusem z *Discours*, który wskazywał na wolnomularskie więzy pomiędzy Francją i Szkocją – przypisując równocześnie Szkotom powołanie w 1286 roku loży w Kilwinning (nota bene na terenie hrabstwa Ayr, w którym urodził się Ramsay) – zwanej później lożą-matką Szkocji⁴⁹.

Jeśli przetworzenie loż ze związku ceremonialno-bankietowego w europejską akademię nauk okazało się zamiarem całkowicie utopijnym, to o wiele łatwiejsza miała być przemiana wolnomularstwa w pseudorycerski zakon. Właśnie stopnie „szkockie” stały się – jako stopnie wyższe, nadbudowane nad tradycyjne stopnie angielskie – pomostem między „starą”, cechową masonerią a jej nową „rycerską” wersją. Wskazywały na Ziemię Świętą jako wspólną kolebkę masonerii i zakonów rycerskich, wiązały późniejsze, średniowieczne i nowożytnie dzieje wolnomularstwa ze Szkocją i jej katolickimi władcami.

Przypisy

¹ *Discours Preliminaire de la premiere Partie, contenant les Fondations des Anciennes Loges, la maniere dont les Francs-Maçons se sont repandus sur la Surface de la Terre les motifs qui ont engage à mettre cet Ouvrage au jour, & l'Apologie des Francs-Maçons [w:] Histoire, Obligations et Statuts de la tres venerable Confraternité des Francs-Maçons tirez de leurs Archives et conformes aux traditions les plus anciennes: approuvez De toutes les Grandes Loges & mis au jour pour l'Usage commun des Loges repandus sur la surface de la Terre.* A Francfort sur le Meyn, Chez Francois Varrentrapp, MDCCXXXII. Avec Approbation et Privilege, s. 127-142.

² *The Constitutions of the Free-Masons. Containing the History, Charges, Regulations, &c. of that most Ancient and Right Worshipful Fraternity. For the Use of the Lodges.* London [...]. In the Year of Masonry 5723, Anno Domini 1723.

³ Diuk d'Antin (1707-1743) przyjęty do łoży w d'Aubigny przez jakobitę, drugiego księcia Richmond, 24 czerwca 1738 roku obrany został dożywotnio wielkim mistrzem Francji. Był pierwszym Francuzem piastującym tę godność. Por. E. L e n n h o f f, O. P o s n e r, *Internationales Freimaurerlexikon*, Zurich 1932, szp. 80 n.

⁴ Na temat życia Ramsay'a por. C. N. B a t h a m, *Chevalier Andrew Michael Ramsay: a new Appreciation*, „Ars Quatuor Coronatorum, being the Transactions of the Quatuor Coronati Lodge Nr 2076”, London, vol. 81: 1968; G. D. H e n d e r s o n, *Chevalier Ramsay*, London 1962; P. M a r i e l, *Die wahren Sohne des Lichts. Das Zeugnis eines Hochgradfreimaurers*, Zurich 1963 (przekład z języka francuskiego pracy znanego mistyka). Por także: K. R. H. F r i c k, *Die Erleuchteten. Gnostisch-theosophische und alchemistisch-rosen kreuzerische Geheimgesellschaften bis zum Ende des 18. Jahrhunderts – ein Beitrag zur Geschichte der Neuzeit*, Graz 1973, s. 179-188, który uwzględnia najnowsza literaturę na temat genezy masonerii stopni wyższych. Podobnie B. E. J o n e s, *Freemasons' Guide and Compendium. New and Revised Edition*, Kent 1956, reprinted 1982, s. 495 n., 501 n.

⁵ W. D e g e n e r, Leipzig 1927 *Andreas Michael Ramsays Reden uber die Freimaureri*, Leipzig 1927, s. 29 nn.

⁶ E. L e n n h o f f, O. P o s n e r, *Freimaurerlexikon*, op. cit., szp. 1278 n.

⁷ Początki masonerii spekulatywnej we Francji omawia P. C h e v a l i e r, *Histoire de la Franc-Maçonnerie française*, t. 1: *La Maçonnerie, Ecole de l'Egalité, 1725-1799*, Paris 1974.

⁸ Na temat masonerii „jakobickiej” istnieje obszerna literatura, poczynając od pracy Gustava Adolfa Schiffmanna (1814-1883), wykorzystującej słynny rękopis Ignaza Aureliusa Fesslera (1756-1839) – o którym w ostatniej części nin. artykułu – na pracach Alberta Lantoine (1869-1949) kończąc. Por. G. A. S c h i f f m a n n, *Die Entstehung der Rittergrade*, Leipzig 1882; J. B a r l e s, *Histoire du schisme maconnique anglais de 1717 (1688-1730), Creation de la Grande Loge des Londres*. Preface du Guillaume Barles. Introduction de Jean-Pierre Bayard, Paris 1990 (wznowienie zbioru rozpraw publikowanych w latach 1931-1937); A. L a n t o i n e, *Histoire de la Franc-Maçonnerie Ecosaise en France*, Paris 1930.

⁹ Na temat „wątku gotyckiego” w historii masonerii por. T. C e g i e l s k i, *Wolnomularstwo brytyjskie i sztuka architektury od końca XVII do połowy XVIII wieku*, „Przegląd Humanistyczny”, 11/12: 1985, s. 53-63 (tamże bibliografia) oraz i d e m, „Ordo ex Chao”. *Wolnomularstwo i światopoglądowe kryzysy XVII i XVIII wieku*, t. 1: *Oświecenie Różokrzyżowców i początki masonerii spekulatywnej 1614-1738*, Warszawa 1994, s. 220-27 oraz przypisy s. 230-32.

¹⁰ Relacje Kościoł – masoneria obiektywnie i erudycyjnie omawia praca powstała na katolickim uniwersytecie w Louvain-la-Neuve w Belgii: L. N e f o n t a i n e, *Eglise et Franc-maçonnerie*. Postface de Julien Ries, Paris 1990. Ibidem liczne aneksy źródłowe (m.in. tekst bulli Klemensa XII) oraz bibliografia.

¹¹ Na temat społecznego pochodzenia Ramsay'a istnieją rozbieżne ustalenia i opinie. Autor przyjmuje za Karlem R. H. F r i c k i e m, *Die Erleuchteten*, op. cit., s. 179, 181 n., że

szlachecki tytuł pisarza miał swe jedyne źródło w przynależności do Zakonu św. Łazarza. Stąd też niektórzy historycy angielscy cytują tytuł Ramsay'a w jego francuskim brzmieniu: *chevalier*.

¹² Ibid., s. 179. Na temat wczesnych Różokrzyżowców por. T. C e g i e l s k i, „*Ordo ex Chao*”, op. cit.

¹³ Por. K. R. H. F r i c k, op. cit., s. 179 n., 587.

¹⁴ Por. np. hasło *Ramsay*, w: *Allgemeines Handbuch der Freimaurerei*. Dritte, vollig umgearbeitete [...] Auflage von *Lenning's Encyklopadie der Freimaurerei*, Bd. 2, Leipzig 1901” oraz F r i c k, op. cit., s. 179 n.

¹⁵ P. M a r i e l, *Sohne des Lichts*, op. cit., s. 35 -37.

¹⁶ Ibidem, s. 35.

¹⁷ Wyd. Paris 1727; przekład polski *Podróże Cyrusa* z 178 roku.

¹⁸ Nie zawiera tego tekstu edycja polska *Podróży*.

¹⁹ Na temat ideowych związków pomiędzy Newtonem, „latitudarianami” i Wielką Lożą por. M. C. J a c o b, *The Newtonians and the English Revolution 1689-1720*, Hassocks 1976, zwł. s. 22-71, 162-200.

²⁰ M a r i e l, op. cit. 30 n.; F r i c k, op. cit., s. 181.

²¹ Na temat Horn(e) Tavern Lodge por. J o n e s, *Freemasons' Guide*, op. cit., s. 186, 209.

²² F r i c k, op. cit., s. 181.

²³ J o n e s, op. cit., s. 501-506.

²⁴ Por. F r i c k, op. cit., s. 188: „Ramsay hat in seinem „Discours das britannische Dreigradsystem der Maurerei nicht geändert, wie vielfach von der freimaurerischen Geschichtsforschung behaupt wurde, er ist daher auch nicht als Begründer der Hochgradmaurerei anzusehen.”

²⁵ M a r i e l, op. cit., s. 39.

²⁶ Por. *Allgemeines Handbuch*, op. cit., Bd. 2, s.

²⁷ Vol. IX, s. 139.

²⁸ G. K l o s s, *Bibliographie der Freimaurerei und der mit ihr in Verbindung gesetzten geheimen Gesellschaften*, Frankfurt a. Main 1844, Nachdruck Graz 1970.

²⁹ S. P r i c h a r d, *Masonry Dissected: Being a[n] Universal and Genuine Description of All its Branches, from the Original to his Present Time: As it is deliver'd in the Constituted Regular Lodges, Both in City and Country, According to the Several Degrees Proceeding in Initiating their New Members in the whole Three Degrees of Masonry. Viz. I Enter'd Prentice, II. Fellow-Craft, III. Master. With a new and exact List of Regular Lodges according to their Seniority and Constitution by...*, late Member of a Constituted Lodge [cyt. za:] *The Seventh Edition*, London 1737. Na karcie tytułowej przekładu francuskiego jako miejsce wydania figurował Londyn; por. i d e m, *La reception mysterieuse des Membres de la celebre Societé des Francs-Maçons, contenant une Relation generale et sincere de leurs ceremonies. Par...*, ci-devant Membre d'une Chambre de la meme Confrairie. Traduite de l'Anglois, eclaircie par des Remarques [...], A Londres 1738.

³⁰ S. P r i c h a r d, *Masonry*, op. cit., s. 5.

³¹ Por. aneks do: J. A n d e r s o n, *The New Book of Constitutions of the Ancient and Honourable Fraternity of Free and Accepted Masons. Containing Their History, Charges, Regulations, etc. Collected and Digested by Order of the Grand Lodge from their old Records, faithfull Traditions and Lodge-Books. For the Use of the Lodges. By...*, London 1738, s. 216-226.

³² Por. *ibid.*, zwł. s. 219-221, 224 n.

³³ *Discours prononcebala Reception de Free-Maçons par M. de Ramsay, Grand Orateur de l'Ordre, [w:] Lettres de M. de V[oltaire] avec plusieurs pièces de differens auteurs*, Haag 1738, s. 47-74.

³⁴ Por. nin. edycję *Mowy Ramsay'a*, s.

³⁵ Ibidem, s.

- ³⁶ Ibidem, s.
- ³⁷ Ibidem, s.
- ³⁸ Ibidem, s.
- ³⁹ Ibidem, s.
- ⁴⁰ Ibidem, s.
- ⁴¹ Ibidem.
- ⁴² *The Universal Dictionary of Arts and Sciences*, vol. 1-2, London 1728.
- ⁴³ Szerzej na temat programu Różokrzyżowców w wieku XVII por. T. C e g i e l s k i, *Ordo ex Chao*, op. cit. Ibidem bibliografia przedmiotu.
- ⁴⁴ Por. F r i c k, op. cit. s.223-234, 249-285, 286 nn, ibidem obszerna bibliografia.
- ⁴⁵ Por. J. W o j t o w i c z, *Masoneria a templariusze od XVIII do XX wieku. Mity - fakty - stan wiedzy*, „Ars Regia”, nr 3/4 (8/9) : 1994, s. 9-27.
- ⁴⁶ Por. B.E. J o n e s, *Freemasons' Guide*, op. cit., s. 501 n.
- ⁴⁷ Ibidem, s. 501-530.
- ⁴⁸ F r i c k, op. cit., s.188-198. Szerzej początki masonerii „szkockiej” we Francji omawia Albert Lantoine w opublikowanej po raz pierwszy w 1930 r. *Histoire de la Franc-Maçonnerie Ecossaise en France*.
- ⁴⁹ A.M. R a m s a y, *Mowa*, s. 11) 21) 31)